

DERLEME

REVIEW

Türk Yerli Atları

Deniz TAŞKIN¹, Serdar KOÇAK²

Kocatepe Vet J (2010) 3 (2): 71-75

Anahtar Kelimeler

Uzunyayla atı
Anadolu yerli atı
Ayvacak Midillisi

Key Words

Uzunyayla horse
Anatolian native horse
Ayvacak pony

¹Veteriner Hekim

²Afyon Kocatepe Üniversitesi
Veteriner Fakültesi
Zootekni Anabilim Dalı
03200-Ahmet Necdet Sezer
Yerleşkesi
Afyonkarahisar
Türkiye

* Corresponding Author

Tel: 0 272 228 1312/166

Fax: 0 272 228 1349

E posta: serkocak@yahoo.com

Ö Z E T

Türkiye’de bulunan yerli atlar, Anadolu’nun göç yolları üzerinde olmasından dolayı çok sayıda at ırkının etkisi altında kalmıştır. Bu nedenle Türk yerli atları genellikle gruplara ayrılarak incelenmektedir. Bu derlemede, Uzunyayla atı, Anadolu yerli atı (Asil yerli tip, Çukurova tipi, Arap atının etkisi altında kalan yerli tip), Ayvacık Midillisi, Malakan atı, Canik atı ve Hınısın Kolu Kısası (Hınıs atı) atlarının vücut yapıları ve bazı morfolojik özellikleri özetlenmiştir.

Turkish Native Horses

S U M M A R Y

Turkish native horses were due to Anatolia on the migration routes under the influence of a lot of horse breeds. Therefore, native horses is a more accurate to examine in groups. In this review, the morphological traits of Uzunyayla horse, Anatolian native horse, Hınıs horse, Ayvacık pony, Malakan horse and Canik horses are summarized.

GİRİŞ

Atlar tarih boyunca insanlığa büyük hizmet vermiş, ancak zamanla makineleşmenin artmasıyla birlikte eski önemini kaybetmişlerdir. Atlar tarım ile ulaşım hizmetlerinde çekim ve binek hayvanı olarak değerlendirilmişler, savaşlarda önemli roller üstlenmişlerdir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, ordularda modernizasyon sonucu birçok ülke ordularındaki at sayısını azaltmış, hatta bazı ülkelerde atlı birlikler kaldırılmıştır. Tarımda makineleşmenin hızla artması da bu alanda kullanılan atların eski önemini kaybetmelerine neden olmuştur. Günümüzde atlar, çoğunlukla yarışlar için yetiştirilmekte, iş hayvanı olarak ise sadece bazı ülkelerin dağlık ve küçük araziye sahip işletmelerinde kullanılmaktadır.^{1,2}

Türkiye'deki at yetiştiriciliği de dünyadaki gelişmelere paralel bir değişim göstermiş, yarış amaçlı ve az sayıda da iş hayvanı olarak yetiştirmeye devam edilmektedir.

Atın Evciltilmesi

Arkeolojik bulgulara göre, evcil atların M.Ö. 2000 yıllarında Fırat ve Dicle bölgelerinde kullanıldığı ve M.Ö. 3000 yıllarında Orta Asya'daki Türkler tarafından evciltirilerek bu bölgelere getirildiği bildirilmektedir. İlk başlarda eti ve sütü için yetiştirilen atlar, sonraki zamanlarda iş hayvanı ve savaşta kullanmak amacıyla da yetiştirilmiştir. Atlar evciltildikten sonra birbirleri ile karışmış, özellikle göçler ile tüm dünyaya yayılmışlardır.^{1,3}

Evcil at ırkları; *Equus tarpan* (Doğu Avrupa yabani atı), *Equus przewalski* (Moğol yabani atı) ve *Equus robustus* (Orman yabani atı) adı verilen yabani atların evciltilmesinden elde edilmiştir. *Equus tarpan*, sıcakkanlı at ırklarına; *Equus przewalski* ise soğukkanlı at ırklarına köken teşkil etmektedir. *Equus robustus*'un, Kuzey Avrupa'da yaşadığı, bazı soğukkanlı at ırklarına köken teşkil ettiği, günümüzde ise soyunun tükendiği bildirilmektedir.¹⁻³

Türklerde At Yetiştiriciliği

Türk tarihinde atın çok büyük önemi söz konusu olup eskiden atlar için ibadet ve ayin törenleri dahi düzenlenmiştir. Türk kavimlerinde yıllara, hatta bazı aylara hayvan isimlerinin verildiği ve yedinci yılın "At Yılı (Yund Yılı)" olarak adlandırıldığı bildirilmektedir. Göktürk Yazıtları ve Divanü Lugati't-Türk'te at kültürünün yoğun bir şekilde işlendiği ve bazı kaynaklarda çivili nalların Türkler tarafından icad edildiği belirtilmektedir.⁴⁻⁶ Ayrıca Türklerde bir kahramanlık sembolü olan at kuyruğu, rütbe simgesi olarak da kullanılmıştır. Türkler, atlarını Orta Asya'dan Anadolu'ya yaptıkları göçlerde getirmişler ve savaşlarda kazanılan zaferlerde

atlarının büyük rolü olmuştur. Osmanlı döneminde ise ordunun at ihtiyacını karşılamak üzere Çiftlik Atı-Hümayunu ve Hayvanat Ocakları kurulmuştur.^{1,2,4,5}

Osmanlı Devleti'nde gerileme döneminin başlamasıyla birlikte atçılığa verilen önemde azalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla devlet tarafından yeniden atçılığa önem verilmeye başlanmış ve tarımsal faaliyetlerde kullanılmak üzere çekim ve iş atları yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla hara ve aygır depoları oluşturulmuştur. İthal edilen Arap, Nonius, Percheron, Ardene ve Haflinger gibi at ırkları melezlemelerde kullanılmış, Arap ve Haflinger dışındaki ırkların saf ve melez olarak yetiştirilmesinden vazgeçilmiştir.^{1,2,7} Türkiye'de tüm dünyada olduğu gibi II. Dünya Savaşı'ndan sonra ata olan ihtiyacın azalması sonucu at sayısı giderek azalmış ve üretimi yapan devlete ait bazı işletmeler kapatılmıştır. Günümüzde Arap atı yetiştiriciliği devlet eliyle Bursa (Karacabey), Eskişehir (Anadolu) ve Malatya (Sultansuyu) illerinde bulunan Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne bağlı işletmeler ile bazı özel işletmeler tarafından yapılmaktadır. İngiliz atı yetiştiriciliği ise tamamen özel işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye'de oldukça gelişen yarış atı yetiştiriciliğinin yanı sıra bölgesel olarak düzenlenen cirit ve rahvan yarışları için de atlar yetiştirilmektedir. Ayrıca son yıllarda çeşitli kurumlarda güvenlik, gösteri ve spor amaçlı olarak kullanılmak üzere at yetiştiriciliği de yapılmaktadır.²

Türk Yerli Atları

At ırkları; çevre şartları ve yetiştirme amacına yönelik uygulanan seleksiyonlar neticesinde vücut yapısı itibarıyla birbirinden farklı olmak üzere geliştirilmiştir. Dünyada at ırklarının sınıflandırılmasında farklı ölçütler kullanılmaktadır. Genellikle at ırkları;

- Sıcakkanlı at ırkları,
- Soğukkanlı at ırkları olmak üzere iki grup altında değerlendirilmektedir.^{1,2}

Türk yerli atlarının genetik yapısını, Anadolu'nun ana göç yollarının üzerinde olması ve bu bölgede gerçekleşen savaşlar önemli derecede etkilemiştir. Yerli atlar üzerinde en çok Arap, Acem, Trakya, Rus, Çerkez, Macar ve Moğol atlarının etkileri görülmektedir.^{1,2,6,8-10}

Türk yerli atları; Uzunayla atı, Anadolu yerli atları (Asil yerli tip, Çukurova tipi, Arap atının etkisinde kalmış yerli tip), Ayvacık midillisi, Malakan atı, Canik atı ve Hınısın Kolu Kısası (Hınıs atı) olarak sınıflandırılabilir.

Uzunayla Atı

Uzunayla atı, Sivas ve Kayseri illerinde "Uzunayla" ismiyle bilinen bölgede yoğun olarak bulunmaktadır.

Uzunyayla atlarının 1800'lü yıllarda Kafkasya'nın Terek ve Koban eyaletlerinde bulunan Çerkez atlarının göçmenler (Kabarday kabilesi) aracılığıyla Uzunyayla bölgesine getirilmesi sonucu ortaya çıktığı ve bu atların Arap ve Akhal-Teke atlarıyla karıştığı bildirilmektedir.^{1,4}

Uzunyayla atlarının *Solub*, *Yelub*, *Yağan*, *Mercan* ve *Trama* adı verilen beş ana hattan meydana geldiği ve bunlardan *Solub* (*Yelesi kuyruğu kadar gelen at*) hattının en yaygın olduğu bildirilmektedir.^{7,12,13}

Uzunyayla atlarında en sık rastlanan donların doru, yağız, al ve kır don olduğu belirtilmektedir.^{4,7,12,13}

Uzunyayla atı, diğer yerli atlara göre daha kuvvetli ve sağlam kemik yapısına sahiptir. Cidago yüksekliği ortalama 145,9 cm'dir. Baş büyük (koç baş), boyun, sırt ve bel uzundur. Sağrı kısa ve meyilli olup karın sarkıktır. Uzunyayla atlarının adımları kısadır. Bu atların arka bacaklarındaki açıklık ve diklik, dar göğüslülük ve sarkık karın gibi kusurlarını ortadan kaldırmak için Nonius ırkı ile melezleme çalışmaları yapılmıştır. Türk yerli atları içerisinde en iri yapılı olan Uzunyayla atı, yıldı şeklinde de yetiştirilmektedir. Günümüzde Uzunyayla atının sayısı oldukça azalmıştır.^{1,4,8,9,12,13}

İri yapılı olmaları nedeniyle tarımsal faaliyetlerde ve binek atı olarak kullanılmıştır.^{1,4,6,9} Uzunyayla atına ait bazı vücut ölçüleri Çizelge 1'de verilmiştir.

Anadolu Yerli Atları

Orta Anadolu bölgesinde yoğun olarak bulunan Anadolu yerli atlarının, küçük yapılı olduğu ve cidago yüksekliklerinin 130–140 cm arasında olduğu bildirilmektedir.^{1,2}

Anadolu yerli atlarında bütün donlar görülmekle birlikte en fazla kır dona rastlanmaktadır. Geç gelişen bir yapıya sahip olan bu atlar hastalıklara ve olumsuz çevre şartlarına karşı oldukça dayanıklıdır.^{9,10} Anadolu yerli atları dağlık araziye sahip küçük işletmelerde tarımda, köy ve kasabalarda ise binek ve taşıma işlerinde kullanılmaktadır. Bölgesel çevre şartlarına adaptasyonu iyi olan Anadolu yerli atları, sağlam-kuvvetli bacak ve tırnak yapısına sahiptir.

Anadolu yerli atları; Asil yerli tip, Çukurova tipi ve Arap atının etkisinde kalmış yerli tip olarak üç grupta incelenmektedir.

Asil Yerli Tip

Anadolu'da yoğun olarak bulunduğu ve cidago yüksekliğinin 134-135 cm civarında olduğu bildirilmektedir. Anadolu'nun iklim şartlarına iyi adapte olmuş bu tip, halk tarafından uzun yıllar taşıma ve binek amaçlı olarak kullanılmıştır. Asil yerli tipin kas gelişimi iyi, kemik ve tırnak yapısı sağlamdır. Baş orta büyüklükte olup göğüs geniş ve derindir. Bel ve sağrı kısa, hafif meyilli ve kaslıdır.^{2,4,8,9}

Asil yerli tipte bazı amudiyet bozuklukları görülmektedir.⁸ Asil yerli tipe ait bazı vücut ölçüleri Çizelge 1'de verilmiştir.

Çukurova Tipi

Çukurova'da özellikle Adana ve çevresinde yoğun olarak bulunan bu atların Uzunyayla ve Türk Arap atının birleşmesi sonucu oluştuğu, koşum ve binek olmak üzere iki farklı tipinin bulunduğu bildirilmektedir.^{4,8,9,11}

Çukurova tipinde cidago yüksekliğinin yaklaşık olarak 137 cm olduğu bildirilmiştir. Beden uzun ve geniş, göğüs dar, sırt, bel ve sağrı uzun olup vücut bölümleri arasındaki uyumsuzluk dikkati çekmektedir. Kuyruk bağlantısı yukarıdan olup kemik yapısı kuvvetli ve sağlamdır. Kılıç bacaklık en çok görülen kusurlardandır.^{1,4,6,7,8,9}

Çukurova tipi bölgede yük taşıma ve binek amaçlı kullanılmakta olup özellikle yüksek sıcaklık ve nem gibi çevre şartlarına karşı dayanıklıdır. Bu tipte en çok al, doru ve kır donlara rastlandığı ve bölgede Arap atının etkisinin yaygınlaşmasına bağlı olarak Çukurova tipinin sayısının oldukça azaldığı bildirilmektedir.^{1,7} Çukurova tipine ait bazı vücut ölçüleri Çizelge 1'de verilmiştir.

Arap Atının Etkisinde Kalmış Yerli Tip

Türkiye'de en çok görülen yerli at tipi olup Asil yerli tipin genel özelliklerinin yanı sıra Arap atına ait bazı özellikleri de taşımaktadır.^{2,4,6,9}

Arap atının etkisinde kalmış yerli tipte baş küçük ve zarif, alın geniş, boyun ince ve kaslı, göğüs dar, bel uzun ve sağrı kısadır. Kuyruk bağlantısı yukarıdandır.^{2,4,8,9} Arap atının etkisinde kalmış yerli tipe ait bazı vücut ölçüleri Çizelge 1'de verilmiştir.

Ayvacık Midillisi

Çanakkale'nin Ayvacık ilçesinde ve sahil şeridinde yoğun olarak bulunan Ayvacık Midillisi, küçük ve yerdan yapılı olup çevre şartlarına ve çalışma koşullarına oldukça dayanıklıdır.⁴

Baş kısa ve kaba, boyun kısa ve kalın, bel ile sağrı kısa ve yuvarlaktır (elma sağrı). Cidago yüksekliği 116–120 cm arasında değişmektedir. Ayvacık Midillisi'nde en yaygın görülen don, doru ve kır dondur. Binek amaçlı kullanılan bu atların en belirgin özelliği rahvan yürüyüşe yatkın olmalarıdır.^{4,6,7,9}

Malakan Atı

Kars ve Ardahan illeri başta olmak üzere Doğu Anadolu bölgesinde yoğun olarak bulunmakta ve Ukrayna'dan gelen, Malakan adı verilen göçmenler aracılığıyla Türkiye'ye getirildiği bildirilmektedir. Malakan atının

oluşmasında Rus Biçuk Irkının köken teşkil ettiği ve Percheron ile Clydesdale ırklarında etkisinin olduğu bildirilmektedir. Bu atlara, Ardahan ilinde yoğun olarak bulunması sebebi ile “Ardahan Atı” da denilmektedir.^{6-9,11}

Cumhuriyetin ilk yıllarında Malakan atları ile Arden ve Haflinger ırkları arasında melezleme çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarda amaç, ordunun top çeken at ihtiyacı ile tarımda gerekli olan iş hayvanı ihtiyacını karşılamaktır. Malakan atlarının sayısı oldukça azalmıştır.¹⁴

Malakan atlarında vücut geniş ve derin olup kemik yapısı ve tırnaklar oldukça sağlamdır. Yağыз, kır, al ve doru don en çok rastlanan donlardır. Malakan atlarında baş iri, boyun kısa ve kalındır. Bel orta uzunlukta, bacaklar kısa, göğüs geniş ve derin, sağrı geniş ve meyilli olup çoğunlukla çifte sağrıdır. Sakin mizaçlı bir yapıya sahip olan Malakan atları, soğuk iklim şartlarına da dayanıklıdır.^{4,8,9,14}

Malakan atına ait bazı vücut ölçüleri Çizelge 1’de verilmiştir.

Canik Atı

Samsun, Çarşamba ve Terme’yi de kapsayan bölgede yoğun olarak bulunmakta ve kökenini Çerkezler tarafından Kafkaslar’dan getirilen atların oluşturduğu bildirilmektedir.^{1,2,7,8,11}

Canik atı diğer yerli atlara nazaran daha derin ve geniş göğüs yapısı ile daha uzun bir vücuda sahiptir. Baş orta büyüklükte, alın geniş, boyun uzun ve ince, bel uzun ve sağrı düşüktür. Canik atında bacak ve tırnak yapısı sağlamdır. Asabi mizaca sahip olan Canik atı rahvan yürüyüşe yatkındır. Doru don en sık rastlanan dondur. Binek ve yük taşıma işlerinde kullanılmakta-

dır.^{1,2,7,8,9} Canik atına ait bazı vücut ölçüleri Çizelge 1’de verilmiştir.

Hınıs’ın Kolu Kısası (Hınıs Atı)

Erzurum’un Hınıs ilçesi başta olmak üzere Doğu Anadolu bölgesinde yoğun olarak bulunmakta ve Hınıs atı olarak ta adlandırılmaktadır. Hınısın Kolu Kısası atının 93 Harbi’nde Bağdat’tan gelen Muavin Atlısı aşiretine ait atlar ile yerli atların birleşmesinden oluştuğu ve ön bacaklarının arka bacaklarından daha kısa olmasından dolayı bu ismin verildiği bildirilmektedir.^{4,7,8,9,11}

Hınısın Kolu Kısası atlarında kemik, eklem ve tırnak yapısı kuvvetlidir. Baş küçük, göğüs geniş ve derin, boyun kısa ve kalındır.^{4,6,7,9} Bu atlarda en çok doru dona rastlanılmaktadır. Dayanıklı, hızlı ve çevik olması sebebiyle uzun yıllar binek ve cirit atı olarak değerlendirilmiştir.^{7,11} Bu atın günümüzde sayısının çok az olduğu, hatta bazı kaynaklarda soyunun tükendiği bildirilmektedir.^{4,8,9}

SONUÇ

Sonuç olarak, dünyadaki gelişmelere paralel bir şekilde Türkiye’de de atların yerini makinelerin almasıyla atların kullanım alanları daralmış dolayısıyla sayılarında ciddi azalmalar meydana gelmiştir. Özellikle yerli atların ekonomik öneminin az olması sebebiyle sayıları oldukça azalmış hatta bazıları yok olmuştur. Son yıllarda kimi ülkelerde yerli ırkların koruma altına alınması çalışmaları yapılmakta olup Türkiye’de de bazı yerli ırklar koruma altına alınmıştır. Bu bağlamda hastalıklara ve olumsuz çevre şartlarına oldukça dayanıklı olan Türk yerli atlarının kayıt altına alınması, at sahiplerine teşvik ve desteklemelerin yapılması ve ilerleyen zamanlarda bu atlara ait özel yarışların düzenlenmesi gerekmektedir ■

Çizelge 1. Türk yerli atlarının bazı vücut ölçüleri^{8,9}
Table 1. Some body measurements in Turkish Native Horses^{8,9}

Vücut Ölçüleri (cm)	Asil Yerli Tip	Çukurova Tipi	Arap Atının Etkisinde Kalmış Yerli Tip	Uzunyayla Atı	Malakan Atı	Canik Atı
Baş uzunluğu	52,3 ± 0,5	52,6 ± 0,2	51,8 ± 0,5	56,9 ± 0,2	56,8 ± 0,4	52,6 ± 0,4
Alın genişliği	20,8 ± 0,2	20,8 ± 0,1	20,8 ± 0,2	19,9 ± 0,1	20,0 ± 0,2	20,9 ± 0,1
Boyun uzunluğu	57,2 ± 0,2	57,2 ± 0,2	57,2 ± 0,2	80,1 ± 0,4	80,0 ± 0,6	65,1 ± 0,8
Cidago yüksekliği	134,4 ± 0,8	136,8 ± 0,6	134,3 ± 0,8	145,9 ± 0,7	137,7 ± 0,4	134,8 ± 0,6
Göğüs derinliği	58,8 ± 0,5	59,4 ± 0,2	58,4 ± 0,5	64,9 ± 0,2	61,9 ± 1,0	61,2 ± 0,5
Göğüs genişliği	31,1 ± 0,2	31,1 ± 0,2	31,1 ± 0,2	34,3 ± 0,3	34,0 ± 0,3	31,7 ± 0,3
Göğüs çevresi	147,1 ± 1,2	147,2 ± 0,5	144,7 ± 1,2	161,2 ± 0,6	158,8 ± 1,0	154,4 ± 0,9
Beden uzunluğu	129,9 ± 0,1	131,9 ± 0,3	130,7 ± 0,1	150,1 ± 1,0	146,8 ± 0,5	134,6 ± 0,8
Sağrı genişliği	43,3 ± 0,4	43,5 ± 0,2	43,0 ± 0,4	35,4 ± 0,5	36,6 ± 0,3	39,9 ± 0,3
Sağrı yüksekliği	134,8 ± 0,7	136,6 ± 0,3	137,7 ± 1,1	145,3 ± 0,3	138,8 ± 0,7	135,2 ± 0,5
İncik çevresi	17,5 ± 0,2	17,1 ± 0,1	16,2 ± 0,2	18,8 ± 0,2	18,4 ± 0,2	17,2 ± 0,1

KAYNAKLAR

1. Arpacık R (1999) At Yetiştiriciliği. Şahin Matbaası, Ankara.
2. Özbeyaz C, Akçapınar H (2005) At Yetiştiriciliği Ders Notları. Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Zootečni Anabilim Dalı, Ankara.
3. Akçapınar H, Özbeyaz C (1999) Hayvan Yetiştiriciliği Temel Bilgileri. Kariyer Matbaacılık, Ankara.
4. Batu S (1952) Türkler ve At. Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
5. Dinçer F, Yaşar A (1999) Türklerde Atçılık ve Binicilik Tarihi. I. Ulusal Atçılık Sempozyumu, Konya.
6. Tektaş S (1946) Orduda At ve Hıfzısıhhası. Cemal Azmi Matbaası, İstanbul.
7. Güleç E (1995) Türk At Irkları. Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği, Ankara.
8. Antürk E (1956) Türkiye Atçılığının Bugünkü Durumu, Meseleleri ve Yerli Atlarımızın Morfolojik Vasıfları Üstüne Araştırmalar. Yeni Desen Matbaası, Ankara.
9. Batu S (1962) Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi. Rüzgârlı Matbaa, Ankara.
10. Said Z (1940) Türkiye'de Atçılığın Ehemmiyeti ve Araştırma Mevzuu. Recep Ulusoylu Basımevi, Ankara.
11. Hendricks, BL (1995) International Encyclopedia of Horse Breeds. University of Oklahoma Press, Oklahoma State.
12. Bekyürek T, İşcan KM (1999) Uzunyayla Atı Yetiştiriciliği. I. Ulusal Atçılık Sempozyumu, Konya.
13. Güleç E (1998) Uzunyayla Atı. Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği, Ankara.
14. Güleç E (1997) Ardahan Atı (Malakan Atı). Anadolu At Irklarını Yaşatma ve Geliştirme Derneği, Ankara.